

A hatvankét éves William Frank Beckett 1933 nyarán hunyt el, váratlanul. Június közepén szívütése volt, ágynak esett, de viszonylag hamar felgyógyult. Június 26-án reggel az orvos megállapította, milyen jó formában van az öreg Beckett, mire Sam ünnep-lőbe öltözött, hogy ezzel kedveskedjen apjának, aki egy újabb, hirtelen jött szívütés után délután négy órára már halott volt.

Cseke Ákos 35

BECKETT HALÁLAI. A REMÉNY

Beckett ezekkel a szavakkal írta le barátjának, Thomas MacGreevynnek, milyen hatással volt rá apja halála, pontosabban az a folyamat, amely során megértette, meg kellett értenie, hogy apja, ami elképzelhetetlen, nincs többé: „A Dawson utcán sétáltam fölfelé, és egyszer csak azt éreztem, hogy nem tudok tovább menni. Különös tapasztalat volt ez. Nehéz szavakba foglalnom. Az volt az érzésem, hogy egyetlen további lépést sem tudok tenni.” („I was walking up Dawson Street and I felt I couldn't go on. It was a strange experience. I can't really describe. I found I couldn't go on moving.”)

Paralízis; nem sokkal később maga mögött hagyja szülőföldjét, Londonba költözik, Londonba menekül, pszichoanalízisbe kezd járni; írás, szépírás: versek, novellák, esszék, regények.

Van-e tovább, lehetséges-e – van-e értelme – egyáltalán tovább menni, tovább haladni, *azután*?

Nem maradunk-e ott, mellette, vele, a mozgás minden látszata ellenére, nem marad-e ott apánk, minden szövegünk, szövegelésünk mögött, mozdíthatatlanul?

Tompa ragyogás; nem vakít el, csak szüntelenül megsebez.

*

Mrs. Rooney a *Minden elesendőkben*: „Hogy mehetnék tovább, nem megy: nem tudok. Bárcsak elterülnék itt az úton, mint a tányérből kifordult zsíros kocsonya, és többé nem mozdulnék.” („How can I go on, I cannot. Oh just let me flop down flat on the road like a big fat jelly out of bowl and never move again!”)

A *Megnevezhetetlen* kezdő és záró mondatai: „Hová most? Ki most? Mikor most? Nem kérdezem. Én, mondom én. Nem hiszem. Kérdések, feltevések, hívjuk így. Tovább haladni, tovább menni, hívjuk ezt haladásnak, hívjuk ezt továbbnak.” („Where now? Who now? When now? Unquestioning. I, say I. Unbelieving. Questions, hypotheses, call them that. Keep going,

going on, call that going, call that on.”) „Tovább kell menned. Nem tudok tovább menni. Tovább fogok menni.” („You must go on. I can’t go on. I’ll go on.”)

Mintha a Thomas MacGreevynnek írt levél szavait visszhangozná távolról az időskori remekmű, a *Roszsabbra fel* (*Worstward ho*) is, amelyet

36 Beckett ezekkel a nehezen lefordítható mondatokkal indít útjára: „On. Say on. Be said on. Somehow on. Till nohow on. Said nohow on.” Ami körülbelül annyit tesz: „Tovább. Mondd tovább. Legyen mondva tovább. Valahogy tovább. Míg sehogyse tovább. Mondva sehogyse tovább.”

(„Nohow on” – „Sehogyse tovább” – ez lett a *Társaságot*, a *Roszzul látva rosszul mondvat* és a *Roszsabbra felt* magába foglaló, az emlékezésnek és a gyásznak szentelt öregkori trilógia angol kiadásának a címe is.)

Mintha a *Roszsabbra fel* legutolsó mondataiban kétszer is előforduló „farther” szó – ami „hivatalosan” annyit tesz: „messzebb” – valahogyan az apát jelentő angol „father” szó helyett állna ott. Apa – messzebb.

Mintha azt a messzi megnevezhetetlent helyettesítené, akinek ebben az egyik utolsó szövegében a már a saját halálára készülő Beckett még egyszer emléket állított a letaglózottságban, a sóbálvánnyá meredésben, a mindig újra feltett kérdésben, hogy van-e tovább, hogy tovább lehet-e menni, *azután*, és persze a *Roszsabbra fel* rosszul látott, rosszul mondott, rosszul írt, az angol nyelv, az anyanyelv szabályait zárójelbe tevő, már-már értelmetlennek tűnő szövegromjai között feltűnő képben: összekulcsolódó kezek, egy gyerekkori-apai(-nagyapai) emlékkép felépítése és lerombolása varázslatos költészettel. „The child hand raised to reach the holding hand. Hold the old holding hand. Hold and be held.” „A gyermek kéz felemelve hogy elérje a kezét. Fogja a kezét fogó öreg kezét. Fogni és fogva lenni.”

*

Játék a szavakkal: a „tovább”-ot kifejező angol „on” szó a tagadást kifejező „no” szó megfordítása.

No-how-on. Nem-hogyan-men. Nem-hogyan-tovább. Nincs-hogyan-tovább. Sehogyse tovább.

A beszéd, a kijelentő mondat, az állítás genealógiája: ha a halál nemet mond az életre, akkor leírni egy mondatot, állítani valamit talán nem más, mint óvatos, felesleges, lehetetlen kísérlet mindig újra nemet mondani erre a feltétlen nemet mondásra.

Mintha ez volna a nyelv, a beszéd, az írás, az irodalom igazi rendeltetése – mintha csak az értetlenség beszélne abból, aki kifejezést, ábrázolást, leírást, kommunikációt keres benne és általa –: feltartóztatni, késleltetni, megtagadni a halált, nem a beszélő saját halálát, hanem szerelme, szerette elképzelhetetlen halálát.

Az ember a másik halála hallatán, a másik elképzelt vagy valóságos halála láttán felemeli a szavát. Mintha ősidők óta ebből fakadna a költészet, az irodalom, a beszéd riasztó tisztasága, a minden más, látszólagos funkciójától eleve megfosztott nyelv jelenségéből; mintha az ember csak azért élne a szóval, hogy tiltakozzon, fölöslegesen, a pusztulás ellen. 37

Eckhart mester (*Expositio libri Iohannis*, n. 207): „Negatio negationis, quae est medulla et apex purissimae affirmationis.” – „A tagadás tagadása a legtisztább állítás mélysége és csúcса.”

Ahogy a *Rosszabbra fel* egyik fogalmazványa hátlapján megtalált versben vagy verstördékben olvasom, amelynek belső rendjét a sorról sorra egymást váltogató „no” és „on” szavak adják meg:

on whence	tovább ahonnan
no sense	nincs értelme
but on	de tovább
to whence	oda ahonnan
but on	de tovább
no sense	nincs értelme
so on	hát tovább
no whence	nincs ahonnan
no sense	nincs értelme

*

Beckett Georges Duthuit-nek írt, francia nyelvű, töredékben fennmaradt levele anyja haláláról, 1950 nyarán: „Látod, drága Georges, volt rá okom, hogy ilyen hosszú ideig ne írjak neked. Nem tudom, hová megyek, nem én vagyok az, aki mozog. Valami most véget ér, és nem látok semmit, ami elkezdődne helyette. Nem panaszkodom emiatt, ne hidd, hogy panaszkodom. Panaszkodni amiatt, hogy valami véget ér! Vagy amiatt, hogy semmi sem kezdődik el! Itt nincs helye ítékezésnek, gondolatoknak, ahogyan – nem, hasonlatoknak, képeknek sincs helye.”

„Je ne sais pas où je vais, ce n'est pas moi qui bouge.” – „Nem tudom, hová megyek, nem én vagyok az, aki mozog.”

Anyanyelv: az anya haláláról franciául, az apa haláláról angolul. Nincs egyetlen nyelv sem, amelyen elképzelhető, amelyen elmondható volna.

*

„Halálom napjáig érezni fogom a tenyeremben.” – mondja Krapp *Az utolsó tekercsben* arról a labdáról, amelyet végül odaad az előtte pítiző kutyának abban a pillanatban, amikor megkapja a hírt, hogy anyja meghalt, nincs többé, halott.

38 Érthetetlen eltűnése, felejthetetlen némasága, elképzelhetetlen mozdulatlansága.

*

Az eredetileg franciául írt, majd Beckett által angolra fordított *Roszzul látva rosszzul mondva* (*Mal vu mal dit*) című szövegben az író lehunyja a szemét, hogy újra és újra lássa maga előtt az ő (ő [elle] – egy nőnemű lény, az anya, egy anya, a mindenkori anya, a halott, szeretett, drága asszony) talpig feketébe öltözött törékeny alakját, ősz haját, apró mozdulatait, ahogy ajkához emeli a csészét, ahogy imádkozik, ahogy alszik a szobában védtelenül, végeláthatatlan könnyezését, sétáit, merengését, lakásának tárgyait, özvegy élete árvaságát.

„A sötétben lehunyja a szemét és végül meglátja őt.”

Tébolyult látás. A gyász, a látás tébolya: a valóság – az, amit az emberek az egyedül valóságosnak hisznek – és ellentéte – az, amit az emberek valótlannak, irreálisnak neveznek – egyé válik, összerosódik. „Annyira igaz hogy valóság és – hogyan mondjam az ellentétét? Szóval ez a kettő. Annyira igaz hogy e kettő olyannyira kettő egykor most egybemosódik.”

„Már minden összefolyik. Dolgok és kímérák. Mint időtlen idők óta. Összefolyik és megsemmisül. Hiába az elővigyázatosság. Bárcsak ne lehetne más csak árnyék. Tiszta árnyék. Ez az oly halódó öreg asszony. Oly halott.”

Nem igaz, hogy halott, nem tudja nem maga előtt látni, nem tudja nem elképzelni, hogy ne legyen halott, nem tudja nem látni, hogy nem halott; látja, elképzei, hogy él, keresi elképzelhetetlen és lehetetlen látásához, amely minden más látásnál valóságosabbnak tűnik, a helytelen szavakat, beállításokat, figyelemeket, szemeket, szereteteket; megkísérli, írásban, tört, hibás, akadozó, rossz nyelven feltámasztani a halott anyát, hisz látja őt vagy csak elképzei őt; megkísérli tört, hibás, akadozó, rossz látással mindig újra látni őt utolsó éveiben, napjaiban, óráiban, perceiben, míg el nem jön érte – mintha mindig újra éledne és újra eljönne érte – a nőnemű halál.

Szüntelenül néz valamit, amit minden pillanatban lát és amit nem lát soha, egyetlen pillanatra sem. Nem tud megmozdulni, képtelen másfelé nézni, képtelen tovább menni, erre kell szögeznie a tekintetét. Bénaság, tehetetlenség, merevség, dadogás.

Hogyan tovább?

Drága alakja mindig újra feltűnik, hogy semmivé váljon, és a semmiből mégis mindig újra fel-feltűnik, mintha mindig ott lett volna.

„Hirtelen sehol sem látni már. Nem látja már sem a testi szem sem a másik. Aztán éppoly hirtelen újra ott. Jóval később. És így tovább. Bárki más feladná. Bevallaná: senki. Nincs már ott senki. Bárki más csak a másik nem. A másik várja hogy újra felbukkanjon. Hogy folytathassa. Folytathassa a – hogyan mondjam? Hogyan mondjam rosszul?”

39

A másik ki más lenne, mint ő maga, aki lát s aki ír? Az első, az egyik, az egyedüli, az igazi nem lehet más, csak az anya, a halott.

*

Beckett a francia nyelv legalapvetőbb szabályaitól idegeníti el a maga szövegét, hogy kifejezze a szeretett halottól, a halál tényétől való elidegenedés lehetetlenségét.

Első pillantásra értelmetlennek tűnő francia mondatok sorjázhatnak egymás után. Ilyenek: „Étrangers pas assez. A tout le mal vu mal dit.”

A mondat „helyesen” valahogy úgy hangozna franciául (ha nem lenne képtelenség „kijavítani” az angol anyanyelvű Beckett direkt „rosszul írt” francia szövegét): „Nous ne sommes pas assez étrangers. A tout le mal vu, mal dit.” Amit magyarul talán úgy adhatnánk vissza: „Nem vagyunk eléggé idegenek. Ettől az egésztől, amit rosszul látunk, rosszul mondunk.” Mégis úgy kell fordítanunk, figyelembe véve, hogy a halottól való elidegenedés lehetetlenségének szentelt beszéd a nyelvi-grammatikai elidegenedés formáját ölti magára: „Idegenek eléggé nem. Az egész rosszul látottól rosszul mondottól.”

A rosszul látott és a rosszul mondott a haldoklás, a halott, a halál maga, amit hogyan is tudnánk jól látni, jól mondani?

Jónak lenni, jól látni, jól mondani, jól fordítani: a halállal szemben semmit nem mond, semmit nem jelent.

*

*A Rosszul látva rosszul mondva*val egy időben keletkezett, eredetileg angolul írt *Társaság (Company)* legalapvetőbb érzéke nem a látás, hanem a hallás, legmeghatározóbb tapasztalata nem a halálba induló anyával való mérhetetlen közösség, hanem az apa halálával beálló, feloldhatatlan magány, amelynek fényében a beszélő identitása pusztán kitaláció, végrendelet (a Beckett által használt angol szó, a „devisé” egyszerre jelent kitalációt, megszerkesztést, örökül hagyást, végrendeletet): „Kitalálja a hangnak és hallgatójának és önmagának. Kitalálja önmagának hogy társaság legyen. Maradjon ennyiben. Úgy beszél magáról mint egy másikról. Azt mondja magáról beszélve: úgy beszél magáról mint egy másikról. Önmagát is kitalálja hogy társaság legyen.”

Mozdul, él, társalog, mégis élheteretlen, mozdulatlan, társtalan.

„Apád árnyéka nincs többé veled. Rég elhagyott. Nem halod többé lépteid zaját. Nem hallón nem látón méz utadon. Nap mint nap. Ugyanazon az úton. Mintha ezen az egyen kívül nem volna többé semmilyen más út. Számodra nincs többé semmilyen más út. Nem szoktál soha megállni azelőtt csak ha a fejedet törted. Hogy aztán nulláról kezdve fáradhatatlanul újra tovább taposd az utat. Ez a szükség a múlté nincs már semmi ami megállítson elvileg. Kivéve talán egy pillanatot a legtávolabbi ponton. Hogy összeszedd magad a visszatérésre. És mégis. Mint soha azelőtt. Nem a fáradtság miatt. Nem vagy fáradtabb mint amilyen fáradt mindig is voltál. Nem az öregség miatt. Nem vagy öregebb mint amilyen öreg mindig is voltál. És mégis megállsz mint korábban még soha. Hogy ugyanaz a száz méter amit korábban három vagy négy perc alatt megtettél most akár tizenöt vagy húsz percig is tartson. Lépés közben a lábaid magától aláhullnak fel emelnéd de mozdíthatatlan a földre szögezik a testet. Aztán szótlanság amiből a lényeg a kérdés: tovább tudnak-e menni? Vagy inkább: tovább fognak-e menni? A legtisztább lényeg. Dermedten míg végül mint mindig addig továbbmennek.”

„Mintha hirtelen a szív túl nehéz. A végén túl nehéz.”

A halott apa alakjától való elidegenedés lehetetlensége mint az önmagamtól való elidegenedés eredete. Paralízis, némaság, tehetetlenség. Hangok születnek bennem, az apai társaság pótlására, hangok, amelyekről nem tudom, kihez tartoznak, nem tudom, ki beszél és kihez beszél, hangjáték a fejben, emlékek, hangok, mondatok, képek, gyász, fájdalom, idegenség.

Lehetséges-e egy olyan imádság, amelyet nem én mondok, hanem amely engem mond, bennem szól, hozzám beszél belőlem?

Az idegenség mint imádság: lehet, hogy ez a kényszerű, elidegenítő és elidegeníthetetlen képzeletgyakorlat, amely során fel-felmerül és nem tud elmerülni az elképzelhetetlenül halott apa hangja, társasága, alakja, képe már maga is imádság, már maga az imádság. „A voice comes to one in the dark. Imagine.” „Egy hang érkezik valakihez a sötétben. Képzeld el.”

*

A halott apa szellemétől elszakadni képtelen Henry fájdalmas monológja a *Zsarátnok* elején: „Tovább. (Tenger. Henry hangosabban) Tovább! (Tovább-megy. Csizma a tengerparti kavicson. Járás közben, hangosabban) Állj! (Megáll. Tenger, egy kicsit hangosabban) Leülni. (Tenger. Henry, hangosabban) Leülni! (Kavics zörgése, ahogy leül. Tenger, gyengén, alig hallhatóan, valahányszor az alábbiakban »szünet« következik) Ki ez itt most mellettem? (Szünet) Egy öregember, egy vak bolond öregember. (Szünet) Apám, hazajáró

lélek, csak hogy velem lehessen. (Szünet) Mintha meg se halt volna. (Szünet) Nem, visszajár szépen a halottaiból, csak hogy velem lehessen, ezen a furcsa helyen. (Szünet) Hall-e vajon engem? (Szünet) Igen, hogyne, hallania kell engem. (Szünet) Azért, hogy válaszoljon? (Szünet) Nem, válaszolni azt azért nem. (Szünet) Ez a zaj, amit hallasz, a tenger. (Szünet. Hango- 41
sabban) Mondom, ez a zaj, amit hallasz, a tenger, itt ülünk a parton. (Szünet) Csak azért említem meg, mert olyan furcsa ez a zaj, annyira más, mint a tenger zaja, hogy ha nem látnád, honnan jön, nem is tudnád mi az. (Szünet)“
(És így tovább, az őrülettől az őrületen át az őrületig.)

*

Beckett Bram Van Veldének 1952 januárjában: „»Az élet, írja Pierre Schneider a Tristan Corbière-nek szentelt tanulmányában, csak egy helyesírási hiba a halál szövegében.«“

Hiba, amelyet az író előbb-utóbb észrevesz, és azonnal javít.

(Talán a napfelkelte, a hajnal sem más, mint gyönyörű hiba, amelyet az éjszaka írója előbb elnéz, majd javít, rendbe hoz.)

Ki írja a halál szövegét?

(Újra életre kelteni talán annyi, mint emberfeletti erőfeszítés-sel megint elrontani valahogyan, hajszára ugyanazon a ponton, a javított szöveget.

Az élet művészete talán: összeszorított fogakkal, végtelen odafigyeléssel és szeretettel, hallatlan precizitással direkt rosszul mondani a halál szövegét.)

*

Életrajzírója, James Knowlson beszámol arról, hogy amint tudomást szerzett anyja és bátyja visszafordíthatatlan betegségéről, Beckett mindkét esetben mindent azonnal félretéve, fejvesztve rohant vissza választott hazájából, Párizsból szülőhazájába, Írországba, hogy hónapokig ápolja szeretteit.

Utolsó lélegzetükig mellettük állt, szembenézett az életükkel, a halálukkal, leste a kívánságaikat, velük együtt várta vigasztalhatatlanul a búcsúzás, az élet legeslegutolsó pillanatát.

(Az először 1957-ben bemutatott *A játszma vége* nem sokkal azután született és bizonyos értelemben „arról (is) szól”, hogy Beckett 1954-ben három és fél hónapon át őrizte, segítette, szerette bátyját, Franket, akiről megtudta, hogy élete legutolsó stádiumában van.)

*

A játszma vége: Beckett, akinek sorra végig kellett néznie, mintha ezt a feladatot kapta volna az élettől, apja, William Frank Beckett, anyja, May Barclay Roe, bátyja, Frank Beckett, mestere, James Joyce, gyermekkori szerelme, Ethna MacCarthy, fiatalkori barátnője, Peggy Sinclair és felesége, 42 Suzanne Dechevaux-Dumesnil halála mellett legkedvesebb barátai, kollégái, írók, színészek, kiadók, festők, többek között Thomas MacGreevy, Georges Duthuit, George Reavey, Geoffrey Thompson, Roger Blin, Alain Schneider, Con Leventhal, Bram Van Velde halálát.

Mind meghaltak, akiket szeretett, mielőtt meghalt, meghalhatott volna.

Mintha ez lett volna az élete: fogolyként, lebilincselve, megkötözve, úgy, hogy a fejét sem forgathatja, irtózáttal nézi maga előtt azoknak az embereknek a feltűnő és eltűnő képét, akiket szerethetett.

Knowlson arról is beszámol, hogy 1984 januárjában Beckett keserves zokogással hagyta ott a krematóriummal szomszédos, gyászolókkal teli termet, ahol mindenféle rituálé, zene vagy beszéd nélkül ültek a búcsúzó barátok egy órán át néma csöndben (a gyászolókkal zsúfolt teremben hallani lehetett, ahogy Blin csontjai szétroppannak és elenyésznek a krematórium tüzeiben).

*

Mint a *Nyolc átírat Chamfort modorában* maximájában-költeményében írja, amelynek első változata *A játszma vége* angol kiadásának egyik dedikációjaként maradt fenn: „A remény egy csibész, mindig átver minket, míg nem veszítettem el, nem lehettem boldog. A pokol helyett a mennyország kapujára vésném, ki itt belépsz, hagyj fel minden reménnyel.”

Beckett életrajzi adataihoz, verseihez és leveleihez vö.: J. Knowlson: *Damned to Fame. The Life of Samuel Beckett*, Simon & Schuster, New York, 1996, *The Collected Poems of Samuel Beckett*, Faber and Faber, London, 2012, ill.: *The Letters of Samuel Beckett I-II*, szerk. G. Craig et al, Cambridge University Press, 2009 és 2011.

Rádiójátékai és színpadi művei magyar fordítását lásd: S. Beckett

Ősszes drámái. Eleutheria, Európa, Budapest, 2006 (ford. Bart István et al.) Kisprózai műveit és a *Megnevezhetlent* a saját fordításomban idézem.

